

Чим вище єдність уявлень членів групи про нормативні форми поведження в конфліктній ситуації, а також про колектив у цілому, тим менш негативні емоційні наслідки конфлікту.

Діяльнісний підхід дозволяє по-новому підійти до явища міжособистісної групової конфліктності. Він показує, що міжособистісна групово конфліктність – невід'ємна частина групової динаміки (формування, становлення та функціонування групи).

Таким чином, всі підходи дозволяють визначити напрямок розвитку міжособистісного конфлікту, його причини, зміст і наслідки. Головне завдання полягає в тому, щоб надати конфлікту, по можливості, функціонально-позитивний характер, довести до мінімуму неминучий збиток від його негативних наслідків. Але на цей час, треба відзначити, ці методи не досить ефективні та мають суттєві недоліки, ґрунтуючись на морально-застарілих принципах минулих соціально-середовищних відносин. Це потребує розробки нових перспективних та ефективних підходів до вивчення конфліктності як явища суспільства.

Список літератури: 1. Ложкин Г.В., Поважель Н.И. Практическая психология конфликта: Учеб. пособие. К., 2000. 2. Уткин Э.А. Конфликтология. Теория и практика. М., 2000. 3. Громова О.Н. Конфликтология: Курс лекций. М., 2000. 4. Шило И.Н. Конфликт как предмет социологии организаций // Социологические исследования. № 10. 2000. 5. Анцупов А.Я., Шипилов А.И. Конфликтология: Учебник для вузов. М., 1999. 6. Бандурка А.М., Друзь В.А. Конфликтология: Учеб. пособие для вузов. Х., 1997. 7. Ворожейкин И.Е., Кибанов А.Я., Захаров Д.К. Конфликтология: Учебник. М., 2000.

Надійшла до редакції 28.02.02

Є.Я. Остапцев

Науково-практичні підходи вивчення девіантної поведінки курсантів вищих навчальних закладів МВС України

Реорганізація і розвиток ОВС України, комплектування їх кваліфікованими кадрами, створення умов для ефективного виконання ними службових обов'язків неможливе без належного наукового управління системою дисциплінування та впливу на стан девіантної поведінки курсантів у вищих закладах освіти МВС України. Виконання складних і відповідальних завдань щодо формування майбутніх фахівців прямо залежить від рівня дотримання курсантами вимог законності та службової дисципліни, які забезпечують високу організованість, якісне навчання, готовність до виконання обов'язків щодо охорони громадського порядку, боротьбі зі злочинністю.

За нинішніх умов ці питання набувають особливої уваги, актуальності, викликають велику стурбованість у керівництва вищих навчальних закладів МВС. Аналіз стану дисципліни та девіантної поведінки курсантів за останні п'ять років показує високий рівень кількості порушень, мають місце зловживання спиртними напоями, втрат службових документів, посвідчень, пропусків занять без поважних причин і т. ін.

Злободенність цієї проблеми обумовлюється рядом обставин:

1) це перманентна потреба в науковому забезпеченні керівництва курсантських колективів рекомендаціями щодо зміцнення дисципліни, виключення негативної девіантної поведінки;

2) виявлення об'єктивного стану дисципліни, девіантної поведінки на основі незалежних психологічних досліджень з метою прийняття більш ефективних управлінських рішень керівним складом вищого навчального закладу;

3) це відсутність ґрунтовних наукових досліджень, які стосувалися виключення негативної девіантної поведінки, підвищення дисципліни курсантів на базі ґрунтового аналізу.

Виключення девіантної поведінки серед курсантів вищих навчальних закладів МВС України не зводиться тільки до правових відносин, правової свідомості, правовим нормам, воно містить у собі також соціальні, моральні, політичні і, що важливо, психологічні зв'язки і відносини, що забезпечують ефективне функціонування вищого навчального закладу. У зв'язку з цим включення до механізму недопущення і виключення фактів девіантної поведінки серед курсантів усього спектру соціальних і психологічних факторів є однією з головних завдань, що стоїть перед командним та професорсько-викладацьким складом вищого навчального закладу.

При вивченні девіантної поведінки курсантів необхідно звернути увагу на те, що при однакових вікових групах курсантів і цивільної учнівської молоді у першій є свої характерні риси й особливості.

По-перше, курсанти пройшли чотири етапи відбору на придатність до навчання у вищому навчальному закладі закритого типу (соціальний, медичний, заглиблений психіатричний і конкурсний), що деякою мірою поряд з вимогами віку, освіти, відсутності негативних моментів у біографії (здійснення злочинів, виховання в неблагополучних родинах – алкоголізм батьків, конфліктність тощо), виключають явну чи сховану соматичну патологію, наявність граничних та клінічних порушень психічного здоров'я.

По-друге, при навчанні у вищому навчальному закладі закритого типу існують свої специфічні правові рамки, норми і правила поведінки як у процесі навчання, так і перебування курсанта поза стінами навчального закладу (звільнення, канікули, проходження практики і т. ін.

По-третє, курсанти беруть безпосередню участь у забезпеченні охорони громадського порядку, розкритті та розслідуванні злочинів. Необхідно врахувати те, що специфікою психологічної сторони даного питання є наявність додаткових ускладнюючих та емоційно-стресових факторів. До них можна віднести: можливість провокування насильницьких дій з боку різних груп населення (прибічників тієї чи іншої партії, футбольних болільників та ін.); тривала бездіяльність (стрес очікування) та швидкий перехід після цього до активних дій; загроза здоров'ю громадян при застосуванні фізичних заходів впливу та спеціальних засобів; усвідомлення страждань громадян, які постраждали від протиправних дій з боку певних груп або окремих осіб при неможливості надання їм допомоги та ін. Вищевказані фактори неминуче приводять не тільки до зростання стресових реакцій, а також до прояву у певній групі курсантів явищ девіантної поведінки, що мають прояв в неадекватному реагуванні на

різні емоційно-стресові впливи. Важливість виявлення ступеню девіантної поведінки курсантів, які залучаються до забезпечення правопорядку, є найбільш суттєвим, бо будь-яка невірна їх поведінка чи реакція може привести до тяжких наслідків (групові хуліганські дії, масові безладдя та ін.).

Треба зазначити, що вияв у курсантів елементів девіантної поведінки під час навчання, несення служби дозволить визначити ступені готовності їх до майбутньої професійної діяльності [1, с. 293-301].

Існуючі традиційні підходи до вивчення девіантної поведінки учнівської молоді (від 17 до 23 років) з явними порушеннями норм права, етики, моралі для курсантів вищих навчальних закладів є занадто вузькі, односторонні, деякою мірою не прийнятні і не відповідають вимогам сьогодення.

Заслужовує на увагу і застосування в практичній діяльності один з нових напрямків, що розглядає девіацію з позитивної, творчої точки зору. У джерел нового напрямку стояли В.С. Афанасьєв, А.Б. Здравомислов, І.В. Маточкін та ін. Найбільший внесок у його розвиток внесли В.Н. Кудрявцев і Я.І. Гилінський, що під девіантною поведінкою розуміють:

1) вчинок, дії людини, які не відповідають офіційно встановленим чи фактично сформованим у даному суспільстві нормам (стандартам, шаблонам);

2) соціальне явище, яке виражене в масових, групових, колективних нормах життєдіяльності, що не відповідають офіційно встановленим чи фактично сформованим у даному суспільстві нормам (стандартам, шаблонам) [2, с. 74].

Перше значення девіантної поведінки, за Я.І. Гилінським, є об'єктом дослідження переважно психології і педагогіки, друге – соціальної психології і соціології. Він відзначає, що таке дисциплінарне розмежування дуже умовне, але, на жаль, не розглядає як взаємозалежні ці значення девіантної поведінки, який механізм їх взаємодії [2, с. 74].

Розгляд девіантної поведінки в даному випадку проводили на основі соціо-енергетичної парадигми [3]. Існує багато теорій, що пояснюють появу і сутність девіацій. Досить повне уявлення про них дає, зокрема, робота Н. Смелзера [4, с.198-242]. З погляду американського соціолога, найбільш важливим є соціально-психологічний підхід, що представляє для нас особливу зацікавленість.

Соціально-психологічний підхід найбільш переконливо представлений у концепції соціальних відхилень Р. Харре [5] і теорії поводження добровільного ризику С. Лінга [6, с.97-102]. Вказані вище дослідження пояснюють появу девіантної поведінки через вивчення психологічного стану девіанта з урахуванням зміни його положення в системі соціально-політичних координат. Соціально-психологічний підхід дозволяє заглянути в глибини причини, що впливають на появу девіантної поведінки, скласти більш об'єктивне уявлення про механізм еволюції, тому що намагається пояснити:

а) чому девіантна поведінка найчастіше з боку зовнішнього спостерігача представляється як акт агресії;

б) чому в сучасних умовах все більше людей встають на шлях навмисного ризику, невід'ємного атрибуту будь-якої девіації;

в) як відхилення в поведженні зображується «з середини», не з боку зовнішнього спостерігача, а суб'єкта девіації, який ціннісний зміст знаходить у такій нестандартній формі поведінки.

Дослідження психологів підводять до висновку: девіантна і нормативна поведінка – дві рівноцінні складові соціально-рольової поведінки. Девіантна поведінка – результат складної взаємодії процесів, що відбуваються в суспільстві і свідомості людини. Девіації спрямовані на подолання фрустрації – перешкоди, що встала на шляху досягнення мети. Будь-яка девіантна поведінка припускає не тільки прагнення зруйнувати чи змістити фруструючий блок, але і концентрацію енергії (фізичної і психічної), необхідної для здійснення цього задуму. Антифруструюча дія завжди супроводжується визначеною часткою ризику, але не обов'язково носить руйнівний характер. Характер девіантної поведінки, спрямованість енергетичного потенціалу людини залежать, по-перше, від того, як він навчений відповідати на виникаючі труднощі: шляхом творчих чи руйнівних дій; по-друге, від того, як навколишнє середовище стимулює інноваційні, творчі дії особистості.

Варто розрізнити два види девіантної поведінки: творчої і руйнівної спрямованості. Основним критерієм визначення характеру девіантної поведінки є не форма його реалізації, зокрема, наявність атрибута насильства, а рівень справедливості перерозподілу життєвої енергії. Агресивний вид девіації як у прямій, так і в зміщеній формі націлений на подолання фрустрації шляхом неадекватного в оформованій ситуації перерозподілу благ, досягнення мети без врахування інтересів оточуючих людей, несправедливе рішення проблеми на користь однієї з взаємодіючих сторін за рахунок погіршення адаптаційних умов іншої. Агресивний характер поведінки обумовлюється не тільки вихованням, але і характером поведінки взаємодіючої сторони. Зміщений вид агресії свідчить про недостатність для подолання фрустрації енергетичним потенціалом людини.

Девіантна поведінка деструктивної спрямованості – здійснення людиною чи групою людей дій, що відхиляються від домінуючих у соціумі (окремій соціальної групі, страті) правових норм, що несуть за собою руйнування енергетичного потенціалу окремих особистостей і колективів, груп у цілому.

Кожна девіація містить у собі руйнівний і творчий початки, а для процесу удосконалювання системи важливо, який компонент переважає. Позитивними девіаціями є тоді, коли сприяють прогресу системи, підвищують рівень її організованості, допомагають перебороти застарілі, консервативні чи навіть реакційні стандарти поведінки. Межа між позитивною і негативною формами девіантної поведінки рухливі в часі і просторі. Творча девіація повинна розглядатися як зовсім нормальне явище в житті будь-якого суспільства, групи, колективу, тому що навіть самий удосконалений закон не в змозі врахувати всього різноманіття життєвих ситуацій. Ступінь досконалості правових норм відносний, оскільки колективи, групи змінні.

Ідеали (цінності), чекання, загальноприйняті правила, норми, як і критерії девіантної поведінки, згодом змінюються. Якщо процес контролю відповідає за збереження існуючих норм і правил поведінки, то девіація – за функцію змінності, пристосовності індивіда, груп і колективів до нових умов. Під новою сформованою реальністю ми розуміємо ситуацію, при якій виникає дихотомія сформованих у групі, колективі мети і засобів (неможливість задоволення старими способами колишньої потреби), а також виникнення нових потреб.

У своїх працях О.С. Осипова [7, с.106-109] визначила основні шляхи виключення девіантної поведінки. Стосовно до функціонування вищих навчальних закладів МВС України з метою виключення індивідуальної, групової, колективної девіації необхідно:

- 1) розширювати доступ до законних способів досягнення курсантами успіхів у навчальному процесі, особливо в первісному періоді перебування їх у вищому навчальному закладі;
- 2) дотримувати рівність їх перед діючими нормами і правилами поведінки, виключаючи при цьому, наскільки можливо, особистісні симпатії й антипатії;
- 3) постійно удосконалювати нормативно-правове поле, приводити його у відповідність з новими економічними, соціальними, політичними реаліями;
- 4) максимально прагнути до адекватності зробленої провини і заходів дисциплінарного впливу.

Оскільки будь-яка девіантна поведінка відрізняється від загальновизнаної, неодноразово перевіреною практикою норми поведінки, воно завжди несе в собі елемент непередбачуваності, невідомості, можливий небезпеці. Тому девіація і ризик – дві сторони однієї медалі. Стая ризику – це свого роду межа, риса, що розділяє хаос і порядок, інновацію й усталену нормативно-рольову форму поведінки. Чим менше ризик, тим імовірніше дія індивіда, більш передбачувана поведінка системи в цілому. Тому при відповідних умовах (участі курсантів в забезпеченні громадського порядку, затриманні та супроводженні правопорушників та ін.) відбувається психологічна загартованість курсантів, як складової частини розвитку їх емоційно-вольової стійкості.

Необхідно відзначити, що девіантно-рольова різновидність поведінки нерозривно пов'язане з аддикцією, із внутріособистісним конфліктом. Аддикція в загальному значенні слова – прагнення піти від стану внутрішнього психологічного дискомфорту, змінити свій психічний стан, що характеризується внутрішньою боротьбою [8, с.168-169]. Аддиктивну поведінку психологи розглядають як відхилення.

О.М. Бандурка, В.А. Друзь [9, с.216-254] вказують на кілька форм відповідної реакції суспільства на той чи інший вид девіації. Одною з форм оцінки як позитивної, так і негативної девіації у кількісному і якісному відношенні, в системі ОВС є дисциплінарна відповідальність. Останнім часом психологи та правознавці підкреслювали два аспекти відповідальності – позитивної і негативної [10, с.62-63].

Стосовно до девіантної поведінки курсантів можна відзначити, що реакція керівництва курсів, факультетів, ректорату вищого навчального закладу повинна залежати від того, які й у якому ступені порушуються правові, моральні, етичні й інші норми і правила поведінки. Виходячи з цього, можна виділити наступні залежності:

- чим більш високий рівень порушення існуючого нормативно-правового поля, цінностей і традицій, тим більше рішучими повинні бути дії керівництва вищого навчального закладу;

- чим більш низький рівень порушення нормативно-правового поля, тим більший упор слід робити на громадські заходи впливу (товариські суди, ради командирів і т. ін.);

- чим більш низький рівень порушення нормативно-правового поля курсантом, тим реакція керівництва повинна бути більш стерпною;

- чим більше введено демократичних інститутів в процесі навчання курсантів, тим більший акцент слід робити не на зовнішній контроль керівництва, а на внутрішній особистий самоконтроль курсанта.

Таким чином, девіантно-рольова поведінка – це природна реакція курсанта на протиріччя, що виникають між метою навчання в вищому навчальному закладі та існуючими правовими нормами її досягнення. Творчі девіанції виконують важливіші позитивні функції. Вони необхідні щоб система вищих навчальних закладів МВС України була у визначеному ступені гнучкою та готовою до змін адекватним в суспільстві.

Девіантна і нормативна поведінка курсантів – це дві рівнозначні складові частини їх поведінки. Для нормального процесу розвитку та функціонування навчального закладу девіантно-рольова поведінка курсанта має не менше значення, ніж його нормативно-рольова поведінка.

Таким чином, назріла нагальна потреба у впровадженні постійного науковообгрунтованого психологічного супроводження курсантів на всіх етапах навчання з метою вивчення глибинних процесів їх девіантної поведінки. Це дозволить розробляти та застосовувати засоби профілактики, корекції, своєчасно втілювати нові форми організаційно-управлінських заходів, корегувати процеси виховання та навчання з метою значного скорочення та виключення фактів девіантної поведінки серед курсантів.

Список літератури: 1. Алуфріса М.І., Бандурка О.М., Ярмиш О.Н. Вищий заклад освіти МВС України. Х., 1999. 2. Гилінский Я.И. Социология девиантного поведения как специальная социологическая теория // СоцИс. 1991, № 4. 3. Осипова О.С. Методологическое обоснование социогенеза: классические подходы и инновации. Гомель, 1997. 4. Смелзер Н. Социология/ Пер. с англ. М., 1994. 5. Нартс R. The ethogenetic approach: Theory and practice // Experimental social psychology. N. Y.; L. 1977. Vol. 10. P. 283-314. 6. Липп С. По лезвию бритвы: социально-психологический анализ преднамеренного риска // Социальные и гуманитарные науки. Сер. 11. Социология. 1993. № 2. 7. Осипова О.С. Девиантное поведение: благо или зло? // СоцИс. 1998, № 9. 8. Королевко Ц.П. Психика их универсальна, и она лучше других приспособлена к изменениям // ЭКО. 1996. № 11. 9. Бандурка А.М., Друзь В.А. Конфликтология. Х., 1997. 10. Венедиктов В.С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве. Х., 1996.

Надійшла до редакції 7.02.02